INPERATOR». La creu, versemblantment, fou remodelada el segle XIII i hi foren afegits elements nous. El que sembla indiscutible és que els comtes de Besalú, sobretot arran de llurs viatges a Roma, van atresorar gemmes, camafeus i altres antiguitats, algunes de les quals foren aplicades a la creu del *lignum crucis.*

Pel que fa a les monedes, la doctora Sanjosé descriu un mancusos d'or i uns diners d'argent atribuïts a Bernat I. Dels anells documentats en testaments i donacions no se'n ha conservat cap de Besalú. D'època comtal s'ha conservat a la catedral de Girona l'anell d'Ermessenda, temps era temps incrustat al frontal daurat de l'altar major.

Finalment la doctora Sanjosé descriu tres miniatures: la del f. 61 del *Liber Feudorum maior* (*ca*. 1192-1192), on es representa Tallaferro en el moment de donar els castells de Pena i Taltaüll al seu fill Guillem; la del f. 2 del *Liber feudorum Ceritaniae* (1220), on es pinta un jurament de fidelitat prestat a Guifré II, d'entre 1025 i 1035; i la del f. 7v del mateix llibre, amb el jurament de fidelitat que el bisbe d'Urgell fa al comte Guifré. Són tres miniatures probablement degudes a tres mans; cadascuna d'elles és esplèndida en l'aplicació de possibilitats artístiques sensiblement diferenciades.

Semblaria que un epíleg és el punt i final d'una obra. No en aquest volum. El tanquen encara dotze làmines, que reprodueixen en color la cara escrita de cinc pergamins originals del període (1002-1040), la lipsanoteca de Berga amb l'empremta del segell del comte Bernat I —reconstruït al costat—, dues miniatures més del *Liber Feudorum maior* i tres del *Liber Feudorum Ceritaniae,* acabant amb una miniatura del menologi de l'emperador bizantí Basili II (976-1025), on hi ha representada una creu patriarcal amb el *lignum crucis*.

«Aquest diplomatari consolida de forma decisiva el nostre coneixement dels comtats medievals de Besalú i Cerdanya. ... Exemplar en més d'un sentit, traça el camí a seguir per als futurs historiadors». Això estampa Martí Aurell i Cardona al pròleg d'aquest volum, tant carregat de coses. No és possible resumir amb més brevetat i exactitud el mèrit de l'obra d'Ordeig.

Jaume DE PUIG I OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

Fernand PELOUX, *Un témoin ancien de la première translation d'Eulalie parmi les fragments de Vic (ABEV, frag. X/30, BHL 2697). Notes sur le dossier hagiografique de la sainte patronne de Barcelone,* dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XXIX (2021), 187-222.

Joaquim GARRIGOSA, *Dos fragments de breviari catalans fins ara desconeguts a la Biblioteca Nacional de França (BNF, Suplément turc 983),* dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», XXIX (2021), 223-236.

Els darrers decennis s'ha produït un degoteig constant d'estudis sobre fragments de manuscrits catalans. En general es tracta de fragments que criden l'atenció dels estudiosos per la seva antiguitat. Gràcies a les edicions d'aquest material i als estudis que han desvetllat, la visió que podem tenir avui del passat de Catalunya en l'aspecte de la vida intel·lectual ha fet un tomb decisiu, si prenem com a referència la visió que en podien tenir els homes de la Renaixença.

Evoquem ací de forma expressa el vast moviment que fou la Renaixença. Durant molt temps hi ha hagut consciència compartida que la Renaixença ha estat un punt

d'inflexió en la vida catalana. La Renaixença fou com un gran anhel; l'anhel va tenir la virtut d'anar-se concretant en realitats. Ras i curt, com ho ha dit un escriptor català del segle vint, es va començar per la literatura i es va acabar en la política. Els resultats de la inflexió, vistos, si això era possible, des de la perspectiva dels primers renaixents, han estat tant espectaculars que avui la Renaixença ja és vista com una etapa acomplerta, a disposició de l'estudi erudit pur i simple.

La recerca sistemàtica de fragments de manuscrits catalans té un punt d'arrencada molt potent. Es tracta del treball d'Anscari Mundó aparegut a l'«Anuario de Estudios Medievales», on identificava les obres contingudes als fragments de manuscrits conservats a l'ACA. No és que abans d'aquest estudi hi hagués un erm absolut. El pinyol del treball de Mundó consistia en palesar la varietat dels interessos intel·lectuals que els fragments revelaven. A partir d'aquest moment, l'estudi de les desferres de manuscrits, la recuperació i la catalogació dels fragments als establiments arxivístics i bibliotecaris i llur edició i estudi han fet passes de gegant. Per cenyir-nos a l'IEC, recordarem només que la revista «Miscel·lània Litúrgica Catalana» (1978-2022) ha publicat una vintena d'estudis i edicions de fragments de manuscrits, seguida per «ATCA» (1982-2022), on n'han aparegut disset.

Avui intentem valorar els dos fragments publicats al volum XXIX de «Miscel·lània Litúrgica Catalana». Començarem pel segon, a causa del seu caràcter increïble. Perquè és gairebé increïble la troballa de dos fragments de breviari català amb notació musical en un manuscrit àrab, el ms. 983 del *Supplément turc* de la BNF, on van servir de folis de guarda. Amb la particularitat que la notícia dels fragments, donada en línia per la BNF, els identifica com a folis d'un breviari «italien». Gràcies al fet que els dos fragments contenen notació musical, Joaquim Garrigosa l'ha poguda identificar com a notació catalana *in campo aperto*, de diastematia precisa. És, doncs, la música escrita la que ha permès identificar els dos fragments de breviari com a procedents de Catalunya.

Garrigosa confessa que només ha pogut estudiar el material en pantalla i per això és prudent en les seves afirmacions. Estima que els dos fragments pertanyen a dos manuscrits diferents, ambdós de la primeria del segle XII, quan la notació musical catalana —per cert, molt similar en tos dos còdexs— «es troba en una fase molt desenvolupada quant a la plasmació de la diastemia de sentit vertical, que és la que en aquell moment s'anava imposant a les nostres terres just abans de la substitució per la notació aquitana durant el segle XII» (p. 235). El primer fragment transmet part de l'ofici del diumenge III de Quaresma, el segon part de l'ofici de matines del dia de Nadal. Ultra l'edició dels dos textos, Garrigosa ha publicat la fotografia dels dos fragments, oferint així accés visual directe als mateixos. Queda per esbrinar, si mai era possible, quan i com dos fragments catalans d'un o dos breviaris del segle XIIIin han anar a parar al taller que els ha incorporats a un manuscrit turc on es transmeten tractats diversos escrits en àrab. La publicació del text podrà servir també per identificar la possible procedència a l'interior de la Catalunya Vella dels dos fragments de breviari. Totes les altres qüestions referents a l'*iter* del manuscrit del Supplément *turc* 983 queden obertes.

El segon fragment (bifoli, a dos corondells, de 20 línies) és vigatà, prové de l'arxiu parroquial de Sant Salvador de Bellprat, és del segle XI i incideix en la qüestió de la descoberta i primer trasllat de les relíquies de santa Eulàlia. Fins ara mateix, el relat de la descoberta i trasllat de les relíquies de la santa des de l'església barcelonina de Santa Maria de les Arenes (futura Santa Maria del Mar) a la catedral de la Santa Creu

era conegut gràcies a tres manuscrits dels segles XIV i XV: ACB, ms. 105, f. 72-73 (s. XIV, *Llegenda Daurada* amb suplement), ACB, ms. 104, f. 197-199 (s. XV, *Sanctorale primum*), ACB, ms. 108, f. 74-77 (s. XV, *leccionari* de l'ofici). Fernand Peloux no solament afegeix a la llista el fragment vigatà, ans encara: Tarragona, BP, ms. 141, f. 133-134v (s. XIIIin, *legendari* de Santes Creus); BAV, vat. lat. 7592, f. 58v-59v (s. XIV, *Llegenda Daurada* amb suplement); Biblioteca de la Catedral de València, ms. 84, f. 105-107 (s. XIV, *Llegenda Daurada* amb suplement); Vic, ABEV, ms. 83, f. 162v-163 (s. XIV, *breviari* de Barcelona [fragmentari]); BNF, ms. lat. 1309A-1, f. 210 (s. XV, *breviari d*e Lleida). Passar de tres a nou testimonis d'un text determinat, sobretot quan un dels testimonis el fa recular dos o tres segles, aconsella una revisió a fons de la problemàtica inherent al text.

Segons Peloux, assessorat per Miquel dels Sants Gros, el fragment vigatà és del primer quart del segle XI, fou escrit possiblement a Vic i transmet de bell antuvi la passió dels sants cordovesos Faust, Gener i Marcial (que se celebra el 13 d'octubre), segons la versió del *Passionarium hispanicum.* Devien seguir alguns folis ara perduts i tot seguit apareix el text del traslllat de les relíquies de santa Eulàlia. Cap al final del text s'indica que la festa de la santa se celebra a Barcelona el 23 d'octubre; és possible, doncs, que el fragment hagi format part d'un legendari organitzat segons el cicle temporal. Com sigui, després d'haver remarcat algunes variants en el text vigatà referent als sants cordovesos, Peloux estudia detalladament el del trasllat de les relíquies de santa Eulàlia; una variant d'aquest text vigatà, omesa als manuscrits tardo-medievals i, en conseqüència, desconeguda fins avui, assenyala que la basílica on fou trobat el cos de la santa *ipso tempore asciterium monacorum erat.* L'esment de l'*asciterium* suscita un seguit de qüestions.

Per començar, cal tenir en compte que el mot prové del grec i que és emprat ara i adés en la documentació catalana d'època carolíngia per a designar una comunitat monàstica. Segonament, l'himne del bisbe de Barcelona, Quirze (s. VII), en honor de santa Eulàlia (*Fulget hic honor sepulcri*) esmenta que en el lloc de la sepultura de la santa el mateix bisbe hi va edificar un monestir.[1] Per tant, al principi del segle XI el text vigatà del trasllat de santa Eulàlia enllaça amb informacions que hi ha al text de l'himne del bisbe Quirze (s. VII), himne retrobat —o identificat?— pel metropolità de Narbona, Sigebod, i pel bisbe de Barcelona, Frodoí, quan procedeixen al trasllat de les relíquies de la santa, el darrer quart del segle IX. De manera que el fragment vigatà reflectiria el text contemporani del relat, redactat el segle IX, quan es va produir el trasllat. Els mss. tardo-medievals deixaran caure la variant vigatana de l'*asceteri*, perquè aquell record purament literari ja no tenia cap correspondència amb la nova Santa Maria del Mar.

A partir d'aquesta dada nova, Peloux reprèn tot el dossier del trasllat de santa Eulàlia. Es mostra molt cautelós a l'hora de fixar-ne la data, que els manuscrits tardo-medievals reporten al 874 (*Llegenda Daurada* de València) o al 877 (*breviari* de Barcelona), datació aquesta darrera acceptada el seu dia per Àngel Fàbrega Grau. Peloux evita la guerra de números; en comptes d'escometre el problema pel seu desenllaç, assenyala algunes qüestions prèvies. La primera és que tant l'arquebisbe Sigebod (873-885) com el bisbe Frodoí (862-890) són actius en llurs seus respectives la dècada de 870, dècada crucial en el món carolingi. En segon lloc, el relat del trasllat omet qualsevol al·lusió

1. Ve a tomb recordar que el mot «asceteri» apareix encara en la cèlebre elegia d'*Els dos campanars* que clou el poema *Canigó* de mossèn Cinto Verdaguer.

al poder laic. En tercer, Peloux es demana si el trasllat s'ha esdevingut abans o després del trasllat de les relíquies de sant Baldiri de Nimes organitzat per Sigebod el març del 878, amb assistència de Bernat de Gòtia. Abans o després del concili de Troyes (estiu 878)? Abans o després de la caiguda de Bernat de Gòtia i de la investidura de Guifré el Pelós, efectuada secretament a Troyes? I encara: què significa que el trasllat de santa Eulàlia s'esdevingui quan Sigebod ja és fora de Barcelona? La precisió de la data del trasllat de les relíquies demana, segons Peloux, una anàlisi molt acurada de tot el que s'esdevé durant la dècada del 870, en el context carolingi general, en el context de la província narbonesa i en el context dels comtats catalans.

Del que Peloux no dubta és que el trasllat de les relíquies de santa Eulàlia a Barcelona no va tenir conseqüències fora de Barcelona. Desmunta així la tesi comunament acceptada fins avui que el poema *Cantica uirginis Eulaliae* i assenyaladament la *Cantilène de sainte Eulalie* (ca. 880), primera mostra literària coneguda en llengua romanç sobre territori franc després dels juraments d'Estrasburg, fossin redactats com a conseqüència del trasllat de relíquies barceloní: s'ha suposat, però no se n'ha aportat mai cap prova sòlida a favor. Ben al contrari, estudis recents de Roger Berger i d'Annette Brasseur-Péry demostren que santa Eulàlia fou coneguda al nord de França abans de les invasions normandes i abans del trasllat de les relíquies de Barcelona. I resta encara sense resoldre el problema posat per la passió de santa Eulàlia divulgada al nord de França en la versió del martirologi de Beda el Venerable (BHL 2696). Aquest és un text molt difós, que té relacions amb un legendari de Saint-Amand (Viena, ÖNB, ms. 420) i amb un manuscrit del segle XII conservat a Munic (Clm 4531). L'estudi de la transmissió d'aquesta passió eulaliana queda pendent, i hom en reclamaria una bona edició abans de plantejar sobre bases noves si el culte eulalià en territori franc és o no independent d'una influència del trasllat barceloní.

Peloux toca de trascantó la controvèrsia sobre l'existència d'una santa Eulàlia de Barcelona diferent de la santa Eulàlia de Mèrida. Remarca que la presència de textos del segle VII i d'una necròpoli tardo-antiga organitzada entorn de la tomba d'Eulàlia permeten documentar «la réalité d'un culte, non pas l'historicité d'une martyre nommée Eulalie dans l'Antiquité à Barcelone» (p. 209), tesi ja sostinguda per Henry Moretus S. J. el 1911. També es pregunta si la història del culte de santa Eulàlia a Barcelona no s'ha d'estudiar en relació amb la història del culte de l'altre sant barceloní, sant Cugat. D'aquest sant es coneixen dues passions: la del *Passionarium hispanicum* i una altra que ha circulat al nord del Pirineu. Semblantment al cas de santa Eulàlia, el culte de sant Cugat —i d'altres sants hispànics— és viu al nord de França des dels inicis de l'època carolíngia. A diferència de sant Cugat, Eulàlia de Barcelona no és esmentada al principi del segle V per Prudenci, i aquest silenci ha estat un dels arguments forts —entre d'altres— per a invalidar la diferenciació de l'Eulàlia de Barcelona i la de Mèrida. Al capdavall, Peloux advoca per un aprofundiment en l'estudi de tots els textos relatius a les qüestions en discussió, i per a una crítica sana de les posicions de tots els historiadors que se n'han ocupat. En el seu treball Peloux assenyala quins són aquests textos i quin és el grau de coneixement que avui se'n té.

L'estudi del fragment vigatà del trasllat de santa Eulalia, doncs, ha servit per a suscitar preguntes inevitables. El fragment ajuda a retrotraure el culte de la santa cap al segle VII. Amb això la història d'aquest culte s'allarga, sense que per ella mateixa doni raó evident de l'existència de la santa barcelonina. Tanmateix Peloux no és bel·ligerant ni a favor i en contra de la tesi de l'existència d'Eulàlia de Barcelona. La

intenció i el fruit principal del seu article ha estat reunir informació codicològica i historiogràfica que fins ara no s'havia tingut en compte, amb l'ajut i la discussió de la qual serà possible, *a*) corregir i enriquir textos fonamentals, *b*) posar en relació tradicions diversificades de passionaris per veure com s'articulen entre ells o si són o no independents entre ells i en quin grau, *c*) datar millor els inicis i la difusió del culte eulalià. En sengles annexes són publicats el text crític del relat de la translació, collacionant els tres testimonis ja coneguts abans i utilitzats en l'edició de Fàbrega Grau, i els altres sis aportats per Peloux (p. 211-217); també és editada críticament la versió abreviada del relat transmesa en dos manuscrits tardo-medievals: Arxiu Capitular de Lleida, ms. RC 36, f. 406v-407 (s. XIV), i Lleida, Museu, ms. 825, f. 393v-394r (s. XV). Després de l'edició dels textos, són reproduïts fotogràficament el recto i el verso dels dos fragments vigatans.

Després de la lectura de l'article, hom té la impressió que Fernand Peloux no ha pas dit l'última paraula en aquestes pàgines del volum XXIX de la «Miscel·lània Litúrgica Catalana». És ben possible i en tot cas seria desitjable que l'autor arrodonís les seves recerques en les diverses direccions apuntades en aquest treball, o almenys en algunes d'elles. A partir de l'estudi minuciós d'un fragment de manuscrit vigatà han estat suscitats un munt de problemes referents a santa Eulàlia de Barcelona i al(s) passioner(s) relatius als sants hispànics. Alguns d'aquests problemes s'havien pogut considerar solventats i, en canvi, a partir d'ara es manifesten freturosos d'anàlisis més acurades; altres problemes són nous de trinca. Què més es podia demanar de l'estudi d'un fragment de manuscrit del segle XI conservat a Vic?

Jaume DE PUIG I OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

M. Teresa FERRER MALLOL, Manuel RIU I RIU (dir.), Pere BENITO I MONCLÚS (estudis), Pilar SENDRA I BELTRAN, Carles VELA I AULESA (corpus doc.), Rafael GINEBRA I MOLINS, Roberto PILI i Esther REDONDO GARCÍA (col.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana. Volum I.1. Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213,* Barcelona, IEC – Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXXIII, 2009, 503 p.;

M. Teresa FERRER MALLOL, Manuel RIU I RIU (dir.), Nikolas JASPERT, Manuel RIU I RIU i Carles VELA AULESA (estudis), Carles VELA AULESA (corpus doc.), Pere BENITO I MONCLÚS, Rafael GINEBRA I MOLINS, Teresa HUGUET-TERMES, Roberto PILI i Pilar SENDRA I BELTRAN (col.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana. Volum I.2. Tractats i negociacions diplomàtiques amb els regnes peninsulars i l'Àndalus (segle XI-1213),* Barcelona, IEC – Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, CVI, 2018, 526 p.

El primer d'aquests volums l'obren unes paraules de la malaguanyada Maria Teresa Ferrer Mallol i del també malaguanyat doctor Manuel Riu, molt benvingudes, perquè trenquen una situació anòmala, aclaparadorament allargada en el temps: «Aquest llibre és el primer resultat d'un projecte de recerca de llarga durada de l'Institut d'Estudis Catalans... L'objectiu d'aquest projecte és publicar, en edició crítica, els tractats internacionals de Catalunya i després de la Corona d'Aragó i també els documents de nego-